

Анотація. У статті зроблено спробу виділення етапів інтерпретаційної діяльності; проаналізовано роль таких типів імпліцитної інформації, як: семантична та прагматична пресупозиція, логічні наслідки, комунікативна та конвенційна імплікатура на кожному з етапів; з'ясовано важливість інтерпретації у процесі комунікації.

Ключові слова: інтерпретація, імпліцитна інформація, конвенційна імплікатура.

Summary. In this article we have made an attempt to distinguish the stages of the interpretation process; analysed a role of the implicature information namely: semantic and pragmatic presupposition, logical consequences, communicative and conventional implicatures, on every stage we have clarified the impotence of the interpretation in the process of communication.

Key words: interpretation, implicit information, convention application.

УДК 81' 42

Шевчук О.Л.

КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ ТА ТАКТИКИ МОВЛЕННЕВИХ ЖАНРІВ ВИПРАВДАННЯ ТА ЗВИНУВАЧЕННЯ

Теорія мовленнєвих жанрів (далі – МЖ) у межах вивчення комунікації посідає важливе місце в сучасній парадигмі лінгвістичної науки. Дедалі частіше мовознавці прагнуть пізнати аспекти вияву мови та мовлення, встановити значущість мови в процесі людських відносин, усвідомити, яку роль відіграє людина у створенні ситуації спілкування, здійсненні мовленнєвого акту, його інтерпретації з огляду на умови реалізації, мовленнєву стратегію, тактику тощо.

У сучасній теорії МЖ дедалі ширше обговорюється питання про вибір стратегій та тактик у певних ситуаціях спілкування. Поняття комунікативної стратегії було введено в лінгвістику нідерландським ученим Т.А. ван Дейком. Дослідженню стратегій та тактик мовленнєвої поведінки присвячені праці таких учених як О.С. Іссерс, Є.М. Верещагін, К.Ф. Седов, В.В. Дементьев, І.М. Борисова, С.А. Сухих, І.Ф. Труфанова. Проте поняття комунікативної стратегії та тактики досі не мають чітких меж, а тактики та стратегії окремих МЖ потребують детального дослідження.

Спільним для праць, пов'язаних із вивченням стратегій мовлення, є розуміння стратегії як послідовних мовленнєвих дій, організованих відповідно до головної мети спілкування. Тобто комунікативна стратегія – це спосіб організації мовленнєвої поведінки відповідно до інтенції комуніканта.

Метою нашої статті є дослідження та виявлення особливостей комунікативних стратегій та тактик МЖ в и п р а в д а н н я та з в и н у в а ч е н н я. Досягнення поставленої мети зумовило необхідність розв'язання конкретних завдань: 1) розмежувати поняття комунікативної стратегії, комунікативної тактики, МЖ та мовленнєвого акту; 2) визначити основні стратегії та тактики МЖ в и п р а в д а н н я; 3) визначити основні стратегії та тактики МЖ з в и н у в а ч е н н я.

Ілюстративний матеріал дібрано з художніх текстів українських авторів, а також із україномовних інтернет-ресурсів.

Аналіз сучасних досліджень свідчить, що дуже часто вчені-лінгвісти, оперуючи поняттями МЖ, мовленнєвого акту, мовленнєвої стратегії та мовленнєвої тактики, зміщують їх. О.С. Іссерс вважає МЖ аналогом комунікативних тактик: “Якщо цілі мовленнєвих стратегій довготривалі, розраховані на певний іллокутивний ефект, то цілі МЖ обмежені конкретно комунікативною ситуацією, епізодом, а тому їх можна вважати аналогом комунікативних тактик, які здійснюються під загальним контролем стратегії учасників спілкування” [2, 131]. У той самий час, МЖ може реалізовуватися під впливом дрібніших тактичних ходів. К.Ф. Седов, створюючи “антологію жанрів побутового спілкування”, виділяє низку тактик побутової сварки, кожна з яких, на його думку, може виступати в ролі самостійного одноактного жанру, тобто він представляє МЖ і мовленнєві тактики як одиниці одного рівня.

І.В. Труфанова подає, з одного боку, дискурси, МЖ, мовленнєві акти та комунікативні стратегії та тактики, з іншого, – як поняття різних рівнів абстракції. Перші вона визначає як текстові категорії, а другі – як категорії мовленнєвої діяльності. Але, оскільки ці категорії є різними рівнями дискурсивної діяльності, то вони різко не протиставляються. “У моделі мовленнєвого акту відображені компоненти мовленнєвої ситуації, позначені Дж. Серлем як

“умови успішності мовленнєвих актів”. Моделі мовленнєвих жанрів обумовлені більш віддаленим соціальним контекстом мовленнєвої дії – типовою ситуацією і темою спілкування (“шаблоном” побуту). Мовленнєві стратегії абстрагуються від установок/ціннісних орієнтирів мовця. Мовленнєва тактика в реалізації являє собою мовленнєвий акт, є складовою мовленнєвого жанру, “поворотним пунктом” у розвитку теми, “сюжету” ситуації, прийомом реалізації мовленнєвої стратегії” [11, 62].

Є.М. Верещагін співвідносить комунікативні тактики, зокрема погрози, втішання, заклик до відвертості з поняттям первинного МЖ у М.М. Бахтіна [4, 85].

Метою комунікативної стратегії є вплив на інтелектуальну, вольову та емоційну сферу адресата. В межах комунікативної лінгвістики мовленнєві стратегії розуміємо як сукупність процедур над моделями світу учасників ситуації спілкування. На думку О.С. Іссерс, кінцевою метою будь-якої мовленнєвої стратегії є корекція моделі світу адресата. Дослідниця на основі головної мети мовця поділяє мовленнєві стратегії на *кооперативні* (стратегії схвалення, втішання, вмовляння) та *некооперативні* (конфронтаційні) (стратегії дискредитації, сварки), а також із функціональної точки зору на *основні* (семантичні, когнітивні) та *допоміжні* (прагматичні, діалогічні, риторичні) [7, 184].

І.М. Борисова пропонує поділяти комунікативні стратегії на *усвідомлені*, зорієнтовані на досягнення практичної мети, та *підсвідомі*, які не визначаються осмисленим планом, у їх основі лежить психологічна орієнтація мовців. Останні можуть бути трьох типів: 1) *регулятивна стратегія* (мета – викликати бажані зміни в широкому екстра комунікативному контексті ситуації); 2) *дистальна стратегія* (мета – проінформувати співбесідника про факти, події об’єктивної реальності, розмірковувати, розповідати, описувати, логічно осмислити тему розмови); 3) *модальна стратегія* (мета – висловити свої почуття, емоції, комунікативні наміри стосовно комунікативної ситуації) [3, 35].

Якщо комунікативну стратегію більшість вчених розуміють як загальний намір, глобальне завдання, то комунікативна тактика усвідомлюється як засіб реалізації стратегії, що містить одну чи кілька мовленнєвих дій. Обидва поняття, і стратегія і тактика, співвідносяться як рід та вид та розглядаються поряд із метою та її втіленням.

Ми вважаємо найбільш прийнятними визначення, наведені К.Ф. Седовим: комунікативна стратегія – це соціально-культурний стереотип мовленнєвої поведінки носіїв мови в межах певного МЖ; комунікативна тактика – лінійно сполучувані в межах жанрової взаємодії мовленнєві акти, які дозволяють мовцеві на конкретному тематичному рівні змінювати хід спілкування відповідно до ілюктивної мети комунікації [8, 12].

Розглянемо основні комунікативні стратегії та тактики у ситуації виправдання (у конфліктно небезпечній ситуації міра свободи суб’єкта може коливатись від захисту до відкритого наступу).

Стратегії, що функціонують у рамках МЖ в и п р а в д а н н я, з точки зору наявності прагнення у суб’єкта мовлення до вирішення конфліктної ситуації, можна умовно поділити на два типи: спрямовані на нейтралізацію комунікативного конфлікту, тобто *кооперативні* та *конфронтаційні*, *гармонійні* та *конфліктні*. Тобто адресату в ситуації виправдання надається право вибору: зайняти захисну або наступальну позицію.

В межах реалізації *захисної стратегії* найбільш адекватним способом реагування на звинувачення є *тактика виправдання*. Використовуючи МЖ в и п р а в д а н н я за допомогою регулятивних засобів, мовець, який переживає емоційний дискомфорт, почуття провини, намагається виправити дискомфортну ситуацію: *Пробач, міль на вечерю схрумала пів твого капелюха... Пробач, я мала б заздалегідь передбачити, що капелюх – надто смачний, аби лежати у шафі ціле літо... “І що тепер? І хто ти після цього?”*, - *запитуєш, дивлячись через проїдену діру на мене. Я намагаюсь взяти тебе за руку (бо знаю, що тільки-но візьму – ти заспокоїшся), але ти пручаєшся і ховаєш пальці до рукавів (ти також знаєш те, що знаю я, і тому волієш не піддаватися).* - *Я ж ненавмисне... Звідки я могла знати про ту голодну міль? - Чому ти не поклала до шафи каштанів? Моя бабуся завжди кладе між речей каштани...- Пробач, пробач, що я – не твоя бабуся* (Л. Дзюпіна). У цьому фрагменті мовець намагається в позитивному ключі змінити діалогічну настанову співбесідника. Адресант, повністю не розуміючи своєї провини, все ж визнає її та прагне залагодити конфліктну ситуацію.

Як реалізацію *захисної стратегії* також можна виділити *тактику нерозуміння ситуації, що склалася, та тактику зміни теми розмови*: - *Ви – нічний злодій, – сказав Максим, ставши про-ти нього край столу. – Що? – Ви нічний злодій, – тупо проказав Максим, упира-ючись руками в стола. – Ви злодій. Степан підвівся, наляканий його тихим, стиснутим го-лосом. – Про що це ви? (В. Підмогильний).* В цьому фрагменті суб’єкт мовлення, використовуючи тактику нерозуміння, яка в мовленні передається питальними висловлюваннями (“Що?”, “Про що це ви?”), намагається переконати в своїй непричетності до певної ситуації та невинності.

В основі *тактики зміни теми розмови* лежить недотримання постулату релевантності теми. Введення нової теми, ніяк не пов’язаної з темою звинувачення, розцінюється мовцями як спосіб

“розрядити атмосферу”, засіб позитивного впливу на подальше спілкування: – *Ти зовсім уже здурів, – вигукнула жінка, – вічно у тебе приятелі та приятелі, ти б ліпше дбав, чи ми можемо звести кінці з кінцями! – Якщо мій приятель прийде, – нагадав рибалка, не слухаючи жінки, – скажи, що я зараз прийду, нехай він заходить до хати, я тільки за риг і назад* (Емма Андіївська). **Тактика зміни теми**, як і **тактика нерозуміння суті звинувачення**, мають властивість провокувати нові звинувачення, слугувати приводом для розвитку сварки. Наведені тактики об’єднують прагнення мовця нейтралізувати конфліктну ситуацію.

У свідомості носіїв мови існує певний стереотип: найкращий захист – це напад. Саме він впливає на форму мовленнєвої поведінки та формує **стратегію нападу**. Реалізацією цієї стратегії постають **конкурувальна** та **ігнорувальна тактики**.

Найбільш агресивним способом реагування на звинувачення є контрзвинувачення, тобто **конкурувальна тактика**: – *Це все через тебе, невістчко! – промовила Кайдашиха і вдарила до Мотрі кулаком об кулак. – Може, через мене, а може, й через вас, – спокійненько промовила Мотря, дивлячись під ніч. – Цур вам, пек вам! Поставлю вам хату через сїни та, про мене, там хоч голови собі поскручуйте!* – сказав Кайдаш (І. Нечуй-Левицький).

У випадку контрзвинувачення результат вирішення конфліктної ситуації є непередбачуваним, оскільки він зумовлений індивідуальними характеристиками суб’єктів мовлення. У більшості випадків наслідком зворотного звинувачення є обмін образами, сварка, тобто загострення конфлікту. Класичним прикладом є **контрзвинувачувальні тактики**, що реалізують **стратегію передвиборчої боротьби**, яким притаманна мовленнєва агресія, спрямована на дискредитацію опонентів.

Ще один варіант тактики, що реалізує **наступальну стратегію** – це **ігнорування звинувачення** в формі комунікативного мовчання. Н.Д. Арутюнова зазначає: “як правило, мовчання приховує в собі той чи той вид опозиції. Мовчання рідко сигналізує про солідарність із мовцем <...> Відсутність реакції в той самий час є відсутністю стимулу до продовження розмови. Обеззброюючи опонента, саме мовчання стає зброєю” [1, 110].

Демонстративне мовчання є формою комунікативного саботажу, наслідком якого є припинення комунікації: – *А чому б і ні? Досить вже мені у вас на ший сидіти, а Гриць вродливий і багатий, чого мені ще треба? Всі дівчата в селі мені заздять... – Навіщо це все кажеш? Ти ж його не любиш. Ти ж мене любиш! – Ні. Я... вибач, але ні. Він мовчав. Він міг би зараз кричати, сперечатись, докоряти, вмовляти... Але він лише мовчав. І це було найгірше* (Л. Горошанська).

Отже, в межах МЖ в и п р а в д а н н я можливим є виділення захисної стратегії та стратегії нападу. В межах першої стратегії були розглянуті **тактики виправдання**, **тактика зміни теми** та **тактика нерозуміння**, які поєднані спільною метою мовця нейтралізувати ситуацію конфлікту. Використання **контрзвинувачення** та **ігнорувальної тактики** в рамках стратегії нападу свідчить про наміри мовця вступити в конфронтацію з партнером спілкування.

Стратегії, що функціонують у рамках МЖ з в и н у в а ч е н н я відповідно до комунікативної мети, можна умовно поділити на два типи: **спрямовані на дискредитацію адресата** та **спрямовані на зміну самопочуття адресата**, спонукання його до припинення негативних дій.

Стратегія дискредитації спрямована на зниження “позитивного образу” адресата, зменшення довіри до нього, зниження його авторитету, зміну думки про нього. У рамках цієї стратегії функціонують **тактики експліцитного** та **перформативного звинувачення**.

Для **тактики експліцитного звинувачення** притаманний особливий (інвективний) пласт лексики, що безпосередньо вказує на провину адресата: **Ти винен, бра [брат] Рябко, що ніччю розбрехався; Ти ж знав, що вчора наш у карти пан програвся; Ти ж знав: Що хто програв, Той чорта (не тепер на споминки!) здрімає, Той батька рідного, розсердившись, програє; Ти знав, кажу, Рябко, що пан не буде спати: До чого ж гавкав ти?.. нащо ж було гарчати?** (П. Гулак-Артемівський). У цьому прикладі слово *винен* є показником не лише експліцитного звинувачення, але й вказує на жанр звинувачення загалом.

Тактика перформативного звинувачення містить безпосередню вказівку на жанр – дієслово звинувачувати в 1-ій особі теп. часу: **Я звинувачую діючого Президента України у державній зраді через змову при формуванні нового уряду України. Я звинувачую ... новообраного Голову Верховної Ради України у шахрайстві при формуванні керівництва Парламенту. Я звинувачую Адміністрацію Президента України у брехні і незаконних переговорах із Росією про передачу їй газотранспортної системи України, як плату за збереження теперішньої влади в Україні** (Звернення Голови Народного Руху України за єдність Богдана Бойка. Інтернет-ресурс: www.unaunso.org).

У межах стратегії, **спрямованої на зміну самопочуття адресата** та спонукання його до **припинення негативних дій**, ми умовно виділили три тактики:

1) **представлення вини через демонстрацію наслідків**: *Наркоман помирає через 3-4 роки, ти не доживеш 25 років життя (у тому числі 20 років статевого життя). У сім'ях, де палять*

батьки, з 100 дітей 67 дівчаток і 78 хлопчиків також починають курити, 70% цих дітей будуть курити все своє, штучно вкорочене ніотином на 25 років, життя. Ти винен у цьому. Це твій смертний гріх. Це про тебе скажуть: “Від курця несе могилу”. Це ти, курець, винен у народженні дітей з різноманітними каліцтвами (Послання Політичної Армії України курцям і п’яницям! Інтернет-ресурс: <http://www.brama.com>). У цьому зверненні до всієї нації опис наслідків вживання наркотиків та куріння є пропагандою здорового способу життя, при цьому автор звинувачує адресата в руйнуванні всієї нації.

2) “роздмухування з мухи слона”, перебільшення: *Як же ми будемо брать в свою хату невістку, коли ми про неї нічого й не чули? – аж крикнула Джериха, бідкаючись. – Може, вона якась прибудда, бурлачка. Чи то мало тепер вештається по сахарнях тих бурлак? Син почервонів і розсердився. – Ви, мамо, може, й не знаєте, а я її добре знаю: кращої од неї дівчини нема на всьому селі (Іван Нечуй-Левицький).* Автор висловлювання робить передчасні негативні висновки, перебільшуючи можливі вади об’єкта розмови.

3) *пред’явлення вини за майбутні вчинки: Хочу пояснити, що через релігійність я не є закінченою феміністкою. Історія людського роду свідчить, що жінка зроблена з ребра чоловіка для того, щоб йому не було самотньо. І це наклало свій незгладимий слід на відносини між чоловіками і жінками. Як би ти не працювала, саме на тобі лежить відповідальність за вміст холодильника. І яким би скромним не був бюджет, ти будеш винна, якщо у тебе немає хоч би тарілки супу* (Інтернет-ресурс: <http://www.unian.net>). У цьому прикладі спостерігаємо пред’явлення вини за ще не скоєні вчинки.

Дослідження мовних характеристик стратегій і тактик МЖ з в и н у в а ч е н н я дозволяє зробити такі висновки: Комунікативна стратегія залежить від комунікативної мети автора звинувачення. Нами були виділені стратегії дискредитації та впливу на поведінку співрозмовника. У межах першої стратегії найбільш поширеними є експліцитна та перформативна тактики, у межах другої стратегії переважає представлення провини через демонстрацію наслідків, перебільшення, пред’явлення вини за майбутні вчинки.

Загалом успіх реалізації стратегій і тактик МЖ в и п р а в д а н н я та з в и н у в а ч е н н я значною мірою залежить від їхньої вербальної експлікації. Саме словесне вираження забезпечує якість МЖ. Подальше докладне дослідження мовних особливостей комунікативних стратегій і тактик є перспективою нашого дослідження.

Список використаних джерел

1. Арутюнова Н.Д. Молчание: контексты употребления / Н.Д. Арутюнова // Логический анализ языка: Язык речевых действий. – М.: Наука, 1994. – С. 106 - 117.
2. Бацевич Ф.С. Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи / Ф.С. Бацевич. – Л., 2005. – 250 с.
3. Борисова И.Н. Дискурсивные стратегии в разговорном диалоге / И.Н. Борисова // Русская разговорная речь как явление городской культуры: Сб. ст. / Под ред. Т.В. Матвеевой. – Екатеринбург: Арго, 1996. – С. 21- 49.
4. Верещагин Е.М. Речевые тактики “призыва к откровенности”. Еще одна попытка проникнуть в идиоматику речевого поведения / Е.М. Верещагин, Р. Ратмайр, Т. Ройтер // Вопросы языкознания. – М.: Наука, 1992. – № 6. – С. 82-93.
5. Дейк Т.А. ван Стратегии понимания связного текста / Т.А. Ван Дейк, В. Кинч // Новое в зарубежной лингвистике. Когнитивные аспекты языка. Вып. XXIII. – М.: Прогресс, 1988. – С. 153-211.
6. Дементьев В.В. Социопрагматический аспект теории речевых жанров / В.В. Дементьев, К.Ф. Седов – Саратов, 1998. – 128 с.
7. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О.С. Иссерс – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 284 с.
8. Седов К.Ф. Типы языковых личностей и стратегии речевого поведения (о риторике бытового конфликта) / К.Ф. Седов // Вопросы стилистики. Язык и человек: Межвуз. сб. науч. тр. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1996. – Вып. 26. – С. 8 - 14.
9. Седов К.Ф. Внутрижанровые стратегии речевого поведения: “ссора”, “комплимент”, “колкость” / К.Ф. Седов // Жанры речи: Сб. ст. / Отв. ред. В.Е.Гольдин. – Саратов: Колледж, 1997. – Вып. 1. – С. 188 - 195.
10. Сухих С.А. Речевые интеракции и стратегии / С.А. Сухих // Языковое общение и его единицы: Межвуз. сб. науч. тр. / Отв. ред. И.П. Сусов. – Калинин: Изд-во Калинин. ун-та, 1986. – С. 71 - 77.
11. Труфанова И.В. О разграничении понятий: речевой акт, речевой жанр, речевая стратегия, речевая тактика / И.В. Труфанова // Филологические науки. – М., 2001. – №3. – С. 56 -65.

Анотація. Стаття присвячена розгляду комунікативних стратегій і тактик МЖ виправдання та звинувачення. Досліджено межі понять комунікативної стратегії, комунікативної тактики, МЖ, мовленнєвого акту. Визначено основні стратегії і тактики поведінки комунікантів та вербальні засоби їх реалізації.

Ключові слова: комунікативна стратегія, комунікативна тактика, мовленнєвий акт.

Summary. The article deals with study of communicative strategies and tactics of speech genres justification and accusation. Concepts of communicative strategy, communicative tactic, speech genre, act of speech were investigated. Basic strategies and tactics of individual's behaviour and their means of verbal implementation were determined.

Key words: communicative strategy, communicative tactic, language act.

УДК 811. 161.2'276.6

Шевчук С.В.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФАХОВОМОВНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

На сучасному етапі розвитку вищої освіти дослідження проблеми функціонування та вивчення української мови у вищих навчальних закладах набувають особливої актуальності, адже філологічній спільноті вдалося повернути українській мові статус справжньої, а не фальшивої державності у вищій школі, утвердили її престиж, забезпечили їй право на життя.

Мета нашої статті – проаналізувати, які завдання з вивчення української мови у фаховому обсязі стоять перед вищою школою, як ці завдання репрезентовано у програмі нормативної дисципліни “Українська мова (за професійним спрямуванням)”, яка мета цієї дисципліни.

17 березня 2009 року відбулася Всеукраїнська нарада з питання вдосконалення викладання дисципліни “Українська мова (за професійним спрямуванням)” у вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації. 17 квітня 2009 року Міністерством освіти і науки України було затверджено “План дій щодо вдосконалення викладання дисципліни “Українська мова (за професійним спрямуванням)” у вищих навчальних закладах” (наказ № 341 від 17.04.2009). У першому пункті плану дій записано: “Розробити нові навчальні програми інтегрованої дисципліни “Українська мова (за професійним спрямуванням)” для освітньо-кваліфікаційних рівнів молодшого спеціаліста, бакалавра, спеціаліста, магістра, передбачивши диференціювання змісту відповідно до фаху”.

Нині виникла об’єктивна потреба створення і впровадження в систему професійної освіти нової моделі фахової комунікації, тобто мовної освіти. Отже, студенти мають вивчати фахову мову.

Фахова мова – це сукупність усіх мовних засобів, якими послуговуються в професійно обмеженій сфері комунікації з метою забезпечення порозуміння між людьми, які працюють у цій сфері [2, 104]. Вибудовуючи модель лінгвістичної освіти, маємо враховувати мовну ситуацію в Україні й мовну політику.

Мовна політика – це система заходів (політичних, юридичних, адміністративних), спрямованих на регулювання мовних відносин в державі, зміну чи збереження мовної ситуації в державі.

Мовна політика є частиною національної політики, органічною частиною певного політичного курсу держави. Національна комісія зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права розробила концепцію державної мовної політики.

Концепція державної мовної політики – це система засадничих нормативних постанов, які ґрунтуються на компетентному оцінюванні мовної ситуації в Україні, і якими мають керуватися органи державної влади та органи місцевого самоврядування у своїй практичній діяльності, регулюючи суспільні відносини в мовній царині [1, 8].

Мовна ситуація – “ситуація взаємодії різних мов чи різних форм існування однієї мови в певній державі з огляду на їхню функціональну специфіку й ареал поширення” [3, 371.]

Пріоритетом мовної політики в Україні є утвердження і розвиток української мови – головної ознаки ідентичності української нації. Цинічне обрусительство, яке кодувалося в більшовицьку добу під українсько-російським білінгвізмом, зумовило виховання не двомовної особистості, не рівноправне функціонування двох близькоспоріднених мов, а потворну суржикізацію.